مجلة قەڵای زانست العلمية
مجلة علمية دورية محكمة تصدر عن الجامعة اللبنانية الفرنسية – اربيل، كوردستان، العراق
المجلد (٣) – العدد (٣)، صيف ٢٠١٨
رقم التصنيف الدولي: ISSN 2518-6566 (Online) - ISSN 2518-6558 (Print)

ناوەرۆکێ کۆمەڵایەتی د پەندێن پێشینانێن کوردی دا

(دەڤەرا بەهدینان وەکو نموونە)

The Social Dimension in Judgment and Kurdish Proverbs (Alhajeh: Bahdianan is an example)

دکتۆر عبدالله یاسین ئامێدی

بەشی پەروەردەی گشتی / کۆلێژی پەروەردە و زمان / زانکۆی لوبنانی فەرەنسی

مامۆستای یاریدەدەر حەیدەر جەوهەر ئەحمەد

بەشی پەروەردەی گشتی- کۆلێژی پەروەردە و زمان- زانکۆی لوبنانی فەرەنسی

کۆلێژی پەرستیاری / زانکۆی هەولێری پزیشکی

معلومات البحث

تاريخ البحث:
الاستلام: ٢٠١٨/٤/٣
القبول: ٢٠١٨/٤/٢٩
النشر: **صيف** ٢٠١٨

Doi:
10.25212/lfu.qzj.3.3.02

الكلمات المفتاحية:
Folkloric literature, social dimension, governance, proverbs, dialect, Kurdish society, problems.

الملخص

فۆلکلۆرێ کوردی ئەدەبەکی دەوڵەمەندو پانتایەکا بەرفرە هـ دمێژوویا ئەدەبیاتێن کوردیدا شوێن و جهێ خۆ کریە . هەروەسا گرێدانەکا ب هێزو موکوم دناڤبەرا بابەتێن فۆلکلۆری و چین و توێژێن مللەتێ کوردا هەیە. گەهشتیە رادەکێ وەسا کو وەکی دستوورەکێ ژیانی لێ هاتیە و خەڵک پەنایێ بۆ دبەن و بکاردئینن ، نەخاسمە ئەڤ چەندە خویا دبیت دناڤ ناڤەرۆکێ گۆتنێن مەزناندا (پەندی پێشینان).

لەورا مە هەوڵدا دڤێ ڤەکۆلینێدا تیشکێ بخەینە سەر لایەنێ کۆمەڵایەتی و جڤاکی دناڤ ناڤەرۆکێ وان پەنداندا. بدیتنا مە ئەڤ بابەتە گەلەکێ گرنگە ، چونکە ب کێر دۆهی و ئەڤرۆ و سوبەهی .... ژێ دهێت. تاکو نها خەڵک مفای ژ ڤان پەندا وەردگرن و رۆژانە بکار دئینن دبنە سەربور بۆ

مجلة قەڵای زانست العلمية
مجلة علمية دورية محكمة تصدر عن الجامعة اللبنانية الفرنسية – اربيل، كوردستان، العراق
المجلد (٣) – العدد (٣)، صيف ٢٠١٨
رقم التصنيف الدولي: ISSN 2518-6566 (Online) - ISSN 2518-6558 (Print)

چارەسەرکرناگەلەک کێشەو ئاریشێن جڤاکی.

ئەڤ ڤەکۆلینە ژ ڤان بابەتا پێک دێت: پێشەکی و پشکا ئێکی کوتێدا تیشک ئێخستیە سەر پەندی پێشینان ژ لایی ئەدەبی و فەرهەنگی و پێناسە و تایبەتمەندییێن وێ و جوداهیا وێ دگەل قسەی نەستەقدا . د پشکا دووێ دا بەحسێ کەسێن خێزانی دناڤ پەندا و شرۆڤەکرنا وان دکەت و هەروەسا ئەو دیاردێن پەسەندو نەپەسەند ژ لایێ کۆمەڵایەتی ڤە دناڤ پەندا و کارتێکرنا وان لسەر جڤاکێ کوردی ب شێوەکێ گشتی و ئەنجام و لیستا ژێدەرا.

پێشەکی

فۆلکلۆرێ کوردی گرێدانا وێ دگەل کۆمەڵگەها کوردەواری گرێدانەکا ب هێزە , دناڤ مللەتێ کوردا وەکی دەستورەکی لێ هاتیە و خەلکەکی گەلەك پشت راستی پێ هەیە ب سەدان کورِ و کچێن مللەتی خۆ دا هێلایە بنێ دەریایا کویر دا درو گەوهەرا و مراریێن دڤێ دەریایێ دا دەربینن و هەرکەسەکی ب لایەنەکی بە حسێ فۆلکلۆری کریە , ڤەکولین و تویژاندنا من ل سەر پشکەکا گرنگا فۆلکلۆرێ کوردی یە و ژوێ ژی پشکا گوتنێن مەزنا یە (پەندی پێشینان) ژڤێ پشکێ بابەتێ من ل سەر ناڤەرۆکا کۆمەلأیەتی دپەندی پێشینانی کوردیدا , ب دیتنا من ئەڤ بابەتە گەلەکێ گرنگە ژبەر کو ب کێر دۆهی و ئەڤرۆ و سوبەهی ژی دهێت و تا نوکە خەلکێ مە مفای ژڤان پەندێن پێشینانا دبینن و ل ژیانامەیا رۆژانە ب کار دئینن و بوومە دبنە سەر بورِو لەوما ئەڤ مژارە من بۆ ڤە کولینا خۆ هەلبژارت کو ڤان پشك و لایەنا بخوڤە دگریت:

دپشکائێکێ دا ئەڤ بابەتە من شرۆڤە کرینە , پەندی پێشینان ژلایێ فەرهەنگەکی و ئەدەبی ڤە , پێناسێن پەندی پێشینان , تایبەتمەندیێن پەندی پێشینان.

دپشکا دووێ دا من ئەڤ بابەتێن خوارێ شرۆڤە کرینە , شرۆڤەکرنا کەسی د پەندی پێشینانی کوردیدا , شرۆڤەکرنا خێزانێ د پەندی پێشینانی کوردیدا , شرۆڤەکرنا خێزانا بچویك دکۆمەڵگەهی دا , هندەك دیاردێن پەسەند و نا پەسەندی کۆمەلأیەتی دپەندی پێشینانی کوردیدا , کارتێکرنا گۆتنێن مەزنا ل سەر جڤاکێ کوردەواری .

مجلة قەڵای زانست العلمية
مجلة علمية دورية محكمة تصدر عن الجامعة اللبنانية الفرنسية – اربيل، كوردستان، العراق
المجلد (٣) – العدد (٣)، صيف ٢٠١٨
رقم التصنيف الدولي: ISSN 2518-6566 (Online) - ISSN 2518-6558 (Print)

پشكا ئێكێ: پێناسێن و تايبەتمەنديێن پەندى پێشينان.

يەكەم: پەندى پێشينان ژلايێ فەرهەنگى ڤە :–

دەربارەى پەندى پێشينان گەلەك ئيديەم هەنە هەردەڤەرەك ب رەنگەكى واتايێ يان رامانێ ددەنێ لدويڤ ژينگەهێ تێدا دژين و بارێ كۆمەلآيەتيا وێ دەڤەرێ هەروەكى دبێژن (كوردەكانى عێراق) (قسەى پێشينان) ياخود بەستە و پەندى پێ دەلێن .

كوردەكانى توركيا و ئێران و ئەو كوردانەى لە ئەرمينيا و جورجياى يەكيەتى سۆڤيەت ئەژين (قسەى باڤان) ياخود (مەسەلە و مەتەلۆكى) پێ دەلێن, كوردەكانى ئازەربايجانى سۆڤيەت و كۆمارەكانى ئاسياى ناوەراستا ((كە پيدى باڤان) پێ دەلێن))

د. شوكريه رەسول ئيبراهيم و جەلال تەقى, پەندى پێشينان و قسەى نەستەقى كوردى وەرگێران لە زمانى روسى يەوە كردويانە بە كوردى, ل 9.

دفەرهەنگا زمانێ عەرەبيدا ب واتايا : ((دا– رب– مەسەل, داربى مەسەل , درووب و ئەمسال , مەسەل و بەيان , دەرباس دبە)) چيا مازى , فەرهەنگا گوتنێن پێشينان, وەرگێران ئەڤراز حسێن ژ ئەلفا بێيا لاتينى ڤە گوهاستيە, ل13.

دزمانێن ئەوروپيدا ب ڤى رەنگى هاتيە ناڤ كرن:((Expresioin, Saying, Idiom, Prable, metaphar, paradox)) چيا مازى, فەرهەنگا گوتنێن پێشينان , وەرگێران ئەڤراز حسێن ژ ئەلفا بێيا لاتينى ڤە گوهاستيە, ل13.

ئەگەر سەرنج بدەين دێ بينين دناڤ هەرملـلەتەكى دا چەندين زاراڤ بۆ پەندى پێشينان هاتينە دانان , هەمى ژى بۆ هەندێ داكو دەربرينێ ژوان سەربورا بكەت ئەوێت هاتينە سەرێ وى خەلكى , تا ئەڤرۆ مرۆڤ مفاى ژوان پەنديێن پێشينان وەردگريت و رۆژانە د ژيانا مەدا دهێنە بكارئينان.

دووەم: پەندى پێشينان ژلايێ ئەدەبى ڤە (وێژەيى) :

(چيا مازى), د پەرتوك خودايا ل ژێر ناڤ و نيشانێن (فەرهەنگا گوتنێن پێشينان) دا دەربارەى واتا وێژەيى دبێژيت : ((گوتنێن پێشينان , هەڤوكێن ب دارازى , هوكمى و ب پەندى ل ناڤا گەل ژبۆ ڤە گۆتن و رەخنە يا تشتەكى , بوويەرەكێ ئان رامانەكێ هاتن زمێن)) چيا مازى , فەرهەنگا گوتنێن پێشينان, ل 13 .

هەلبەت هەر گەل و وەلاتەكێ جيهانێ خودان كەلتور و فەرهەنگ و كەلەپوور و روشنبيرى و شارستانيەتا خۆيەو بێدەرا وێ يا تژى تشتێن فۆلكلۆرى يە لەوما ئەڤ چەندە ب ئاوايەكێ بەربەلاڤ دناڤ هەمى جڤاكادا دهێتە ديتن .

مجلة قەڵای زانست العلمية
مجلة علمية دورية محكمة تصدر عن الجامعة اللبنانية الفرنسية – اربيل، كوردستان، العراق
المجلد (٣) – العدد (٣)، صيف ٢٠١٨
رقم التصنيف الدولي: ISSN 2518-6566 (Online) - ISSN 2518-6558 (Print)

سێیەم: پێناسێن پەندی پێشینان :

هژمارەکا زۆر پێناسە بو پەندی پێشینان هاتینە کرن, ئەم دێ هندەك ژوانا بەر چاڤ کەین دێ شرۆڤەکەین لدویڤ بۆچوونێن خۆ , ئێك ژوان (کەریم شارەزا) دەربارەی پێناسا وێ دبێژیت : ((پەندی پێشینان بەشێکی گرنگ و بەنرخی ئەدەبی فۆلکلۆری گەلە , لە ئەنجامی بەسەرهاتی کاریگەر و تاقی کردنەوەی پیر و پێشینانەوە گوتراون و کەوتونەتە سەر زمانی گەورە و بچوك و تارادەییێك بوون بە پەندی دەستوری ژیانی کۆمەلآیەتی و ئابوری و سیاسی گەل و کەرتێکی جودانەکراوەی ژورخانی ژیانی ماددی رۆڵەکانی کۆمەڵ)) کەریم شارەزا , پەندی پێشینان لە شیعری کوردیدا, ل8 .

دڤێرەدا بومە دیار دبیت کو پەندی پێشینا پشکەکە ژ فۆلکلۆری ژ ئەنجامێ وان سەربورا و سەرهاتییێت هاتینە سەرێ باب و باپیرێت مە ییێت بووینە ریسا و بنواشە بۆ ژیانێ و بەردەوامیا ژین و ژیارێ .

هەروەسا (أپر تایور) نڤیسەرێ ئەمریکی دبێژیت: ((قسەی پێشینان رستەییێکی رێك و پێکی جوان دارشتراوە , وەك وتەییێکی بە توێکلّ و پڕ مانا لە ناو خەلکدا بلاو بۆتەوە)) کەریم شارەزا , پەندی پێشینان لە شیعری کوردیدا , ل 9.

هەروەکو دیارە , کو نڤیسەرێ ناڤبری ئاماژە ب وێ چەندێ کریە کو گۆتنێن مەزنا کۆمەکا پەیڤایە بشێوەیەکێ رێکخستی و پڕ واتا هاتینە دارشتن .

هەروەسا (ئەحمەد ئەمین) دەربارەی پەندی پێشنان دبێژیت : ((قسەی پێشینان (الامپال) جۆرێکە لە جۆرەکانی ئەدەب و بە وشە کورتی و مانا جوانی و رەوانبێژی لە ئاخاوتنی ئاسایی جوێ دەکرێتەوە)). کەریم شارەزا,پەندی پێشینان لە شیعری کوردیدا ل9.

هەلبەت قسەی پێشینان جوانیا پەیڤان و رەوانبێژیەکا هەژی تێدا هەیە , ژانرەکە ژ ژانرێن ئەدەبێ فۆلکلۆری برەنگەکێ رێك و پێك پڕ واتا دقسە کردنێ دا بکاردهێت .

هەروەسا (د. عیزەدین مستەفا رەسول) دبێژێت : ((پەندی پێشینان برێتییە لە بەرهەمێکی زۆر کۆنی خەلّك . ئەم پەندە هەمیشە لەلای گەلانی سەرەتایی و سادە فەلسەفەی ڕاستەقینە و لە کاری ڕەوشت و خووە , هەموو ڕاستی یەك , هەموو ڕووداوێکی ژیانی ئادەمیزاد , هەموو کردارێك , چاك یا خراپ , هەموو گەیشتنە ئەنجامێك کەملەت گەیشتیێ , دەربارەی هەرچی یەك بێت ئەچێتە تەرازووی)). د.عیزەدین مستەفا رەسول, ئەدەبی فولکلوری کوردی, ل 78 .

پەندی پێشینان بەرهەمەکێ دێرینە کو دناڤ خەلکیدا هەر ل دێرزەمانەوە ژلایێ دەسپێکەڤە هاتیە بکارئینان گەلێن سادە و فەلسەفا راستیا ژیانا وان تێدایە نە, کو هەمی کریارێن باش و خراب گۆتینە.

هەرووسا (د. عەبدوڵلا یاسین عەلی ئامێدی) دەربارەی پەندی پێشینان دبێژیت: ((بەرهەمێکی فۆلکلۆری زۆر کۆنی باوك و باپیرانە لە ئەنجامی بەسەرهات و کارەساتەوە لە هەموو روویەکی ژیانەوە سەری هەلّداوە , لە ناوەڕۆکی هەندێ لەو پەندانەدا

مجلة قەڵای زانست العلمية
مجلة علمية دورية محكمة تصدر عن الجامعة اللبنانية الفرنسية – اربيل، كوردستان، العراق
المجلد (٣) – العدد (٣)، صيف ٢٠١٨
رقم التصنيف الدولي: ISSN 2518-6566 (Online) - ISSN 2518-6558 (Print)

وێنەیەكی قووڵ و جوانی فیداكاری و بەهەڵستی و لە خۆ بوردن نەخشە كێشراوە)). د.عەبدوڵلا یاسین عەلی ئامێدی , هونراوەی بەرگری لە بەرهەمی چەند شاعیرێكی كرمانجی سەروودا , ل 154 .

هەروەسا دەربارەی پەندی پێشینان (د. شكوریە رەسول ئیبراهیم) د پەرتوكا خودا بناڤی ئەدەبی فۆلكلۆری كوردی , بەشێ دووێ دبێژیت: ((لە ناو فۆلكلۆری كوردیدا پەندی پێشینان و قسەی نەستەق جێگەیەكی تایبەتی ئاشكرایی هەیە . هەروەها سامانێكی دەوڵەمەندی ئەدەبیی میللەتی كوردە . لەم سامانەدا جۆری بیركردنەوەی گەلی كورد و باری كۆمەڵایەتی ژیانی بە ئاشكرا دیارە, پەندی پێشینان بایەخێكی پەروەردەی گەورەشی هەیە , گەل لە رێگای پەندی پێشینانەوە نەوەكانی خۆی یەك لە دوای یەك پەروەردە ئەكا)). د.شوكریە رەسول ئیبراهیم , ئەدەبی فۆلكلۆری كوردی , بەشـــی دووەم, ل 5.

دەولەمەندیا ئەدەبێ كوردی یێ زارەكی دپەندی پێشینانادا دیار دبیت , لەومائەم دشیین بێژین كو سامانەكی بنەجهە ساخ كرنا ژیانا كۆمەلایەتیا كوردی نەخاسمە پەروەردەكرنا كەسایەتیا كوردی ب هێز دئێخیت و ب رێكا پەندی پێشینان یێن كۆمەلایەتی پەروەردەكرنەكا جوان تێدا هەیە .

چوارەم: تایبەتمەندییێن پەندی پێشینانی كوردی .

1- پەندی كوردی بەڵگەنامەی ئاوێنەی مێژووی هەزاران ساڵەی نەتەوەی كوردە.
2- لە كۆمەڵی كوردەواریدا بەشێوەیەكی گشتی ((پەندی پێشینان وەك دەستور و یاسا دەوری خۆی گێراوە لە چارەسەركردنی گیروگرفتەكانی خەڵكەكە و رابەری كردنیان بۆ رێی چاكە و لادانیان لە خراپە)). كەریم شارەزا, پەندی پێشینان, ل 10.
3- پەندی كوردی لە زۆر باردا بوونە رابەر و رێبەر و رێ نیشاندەری خەڵك, چارەی باشی بۆ كێشە و ئاستەنگەكانی ئەو خەڵكە دۆزیوەتەوە.
4- پەندی پێشینان رستەیەكا كورتا راماندارە, ئانكو ژ چەند پەیڤێن كورت پێك دهێن و واتایەكا زۆر بخۆڤە دگرن.
5- تایبەتمەندیەكا دی ئەوە ((زۆربەی زۆری پەندی پێشینان خاوەن كێش و سەرواداره توانایەكی زۆری بۆ رازاندنەوەی قسە هەیە)). د. شوكریە رەسول, پەندی پێشینان, ل 9.
6- مەجازییبوونا وان, پرانیا گۆتنێن مەزنا ب رەنگەكێ خوازەیی بێت هاتینە گۆتن.
7- ئەڤ تایبەتمەندییە بۆ هەمی پشكێن فۆلكلۆرێ كوردی دزڤریتەڤە, چونكی ئەو پەندێن هاتینە گۆتن كەس نزانیت خودان و خاوەنێ وان كییە؟ كێ دەستپێكێ گۆتییە و بەلاڤكریە, لەوما ماڵێ هەمی مللەتینە و ددەنە پاڵ وان و هەمی تەخ و چینێن مللەتی.
8- ب گشتی پەندی پێشینانی كوردی وشە و پەیڤێت رەسەنێ زمانێ كوردی بخۆڤە دگریت, دەربڕینێت جوان و رازاوەنە, سڤك و سادەنە و خەڵك گەلەك حەژێت كەتن و سوود و مفایەكێ باش ژێ وەردگرن.

مجلة قەڵای زانست العلمية
مجلة علمية دورية محكمة تصدر عن الجامعة اللبنانية الفرنسية – اربيل، كوردستان، العراق
المجلد (٣) – العدد (٣)، صيف ٢٠١٨
رقم التصنيف الدولي: ISSN 2518-6566 (Online) - ISSN 2518-6558 (Print)

سەر هندێ را زمانزان و ڤەکۆلەر و نڤیسەر, پەنایێ دبنەبەر پەندێن پێشینياندا, وەکو نموونە بکار دئینن ژ پێخەمەت سەلماندن و چەسپاندن و راڤە و شرۆڤەکرنا گەلەك لایەنێن هەمەجۆرێن زمانڤانی و زانستێ زمان و رێزمانا زمانێ کوردی, چونکە ئەڤ پەندە بشیوەکێ راست و ساخ و ساخلم ژ لایێن خەلکی ڤە هاتینە ئەفراندن و گۆتن لەوما باشترین بەلکە و گرۆڤە دهێنە زمان و ل قەلەمدان و هزر و بیرۆکە و ئەنجامەك دکەتە دناڤ دەستدا.

پشکا دووێ: ناوەرۆکی کۆمەلآیەتی لە پەندی پێشینانی کوردیدا.

یەکەم: شرۆڤەکرنا کەسی دپەندی پێشینانی کوردیدا :–

کەس بەرێ بنیادێ پێك ئینانا جڤاکییە یان کۆمەلآیەتییە, ئێکەمین گیانەوەرێ (ئادەمیزاد) پەیدابووی گرۆڤێ ڤێ چەندێ ئافراندنا بابێ مرۆڤایەتی یێ و ئافراندنا وی ژ لایێ خودایێ جیهانێ , بەلێ ئەم دشێین بێژین کو تاکە کەس ئەگەر دناڤــ جڤاکی دا مابا چ بەرهەم و بزاڤــ پەیدا نەدکر لەوما ئافراندنا باب ئادەمی پشتی هنگی چێبوونا حەوایێ خێزانەك پێك ئینا , کەس پەیدا بوونا ژیانێ هەبوونا هەر کریارەکێ دناڤـــ جڤاکی دا دبیتە بنیاد بۆ دامەزراندنا خێزانی , پشتی هنگی دبیتە بنیاد بۆ پەیداکردنا کۆمەڵگەهی , د پەند و گۆتنێن پێشیناندا بەحسێ کەسی هاتیە کرن و گرنگیا کەسی دژیانێدا یا ئەرێنی , پێدڤییە کەس ل ناڤـــ جڤاکێ خودا کارێــن باش ئەنـــجام بدەت دا مفای بگەهینیتە جڤاکێ خۆ و ئەگەر شیانێن لایەنێ ئەرێنی نەبیت خراب کارێ ئەنجام نەدەت هەروەکی دگۆتنا پێشیادا هاتی دبێژن : ((ئەگەر گوڵ نەبیت , درکیش مەبە)). د. عیززەدین مستەفا رەسول , ئەدەبی فولکلوری کوردی لێ کولینەوە , ل98.

پەندێن پێشیناندا کەس وەك لێزم ئان مرۆڤانی هاتییە و ل ناڤ جڤاکیدا کەس مفای بگەهینیتە کەس و کارێن خۆ لەوما دگۆتنێن پێشیادا گۆتی یە : ((کەسێ منۆ دەستێ منۆ)) . گەلەك کەس هەنە پێت حەسییێن و دزانن کو د خێزانا ویدا کەسێن نەجامێر و باش دناڤ خیزانا وی کەسی دا پەیدا دبن , بەلێ سەروێ ژێرا پشتەڤانیا وان کەسا دهێتە کرن ژلایێ سەروك خێزانی و بەحسێ کەسێن خێزانا خۆ ب خرابی ناکەت , هەروەکی د پەندەکا پێشیناندا هاتی یە گۆتن : ((کەس بە دۆی خۆی نالێ ترش)). شێخ محەمەد خال , پەندی پێشینان , ل207.

کەس د جڤاکێ کوردیدا بار هەلگرتنا کەسێ ناکەت , رامانا ڤێ چەندێ هەرکەسەکێ هەبیت باشی و خرابیێن وی بۆ وی دزڤرن و ئەو هەلگرێ گونەهباریا خۆ ئانکو خرابیێن خۆ دکەت چ ژبۆ یاسایێن سەر دونیایێ یان بۆ رۆژا دوماهیێ, لەوما ژکەڤندا کوردا گۆتیە : ((کەس ناچت د گورا کەسێ دا)). مەلا محمودێ دێرشەوی, مشتاخا چیا ژ گۆتنێن پێشیا , ل 201.

دیسان هەر نێزیکی ڤێ گۆتنێ دبێژن : ((هەر پەز و پێپکێ خۆ)). شوکت ئاڤدەل و مسعود سەرنی, گولواز, ل 112.

مجلة قەڵای زانست العلمية
مجلة علمية دورية محكمة تصدر عن الجامعة اللبنانية الفرنسية – اربيل، كوردستان، العراق
المجلد (٣) – العدد (٣)، صيف ٢٠١٨
رقم التصنيف الدولي: ISSN 2518-6566 (Online) - ISSN 2518-6558 (Print)

بێ گومان پێ نەڤێت کو ئەگەر هەر کەسەك هەبیت ژ خۆ پشت راست بیت ئەو بخو کارێن خۆ ئەنجام بدەت بێ کو پێدڤی کەسەکێ دی هەبیت وەکی وێ گۆتنێ یە دەمێ دبێژن : ((رەشاب دەستێت خۆ ئەگەر ئاڤێ تو بری)). ئەڤا گوتن و سەرهاتی یە م.محەمەد عەبدولـلا بۆ من ڤە گێرایە .

بنیادێ ڤێ گۆتنێ , سالەکێ دەمێ کوچەر ژ دەشتێ بەرەف زوزانا دهاتن ل سەر پرا کەلییا ئەوا دکەڤیتە پشتا دێرەلوکێ کەسانەك ژکو چەراتی ناڤێ وی رەشید بوو ژپرێ کەفت و بنیڤەکا رویبارێ زێ کەفت و هەڤالێن وی خۆ ل سەر پرێ هەلاڤێتن و دگۆتن ئەم دێ هێین تەقورتال کەین و کەس د هەوارێ نەچوو ل دوماهیێ مرۆڤەکێ نیزیکی وی گازی کرێ رەشاب دەستێت خۆ ئەگەر ئاڤێ تۆ بری ! دگەل ڤێ گۆتنێ هشێت رەشوی هاتنە سەری و مەلەڤانی کرن و ژئاڤێ قورتال بوو . هەر دیسا کەسێ نەهێنە پەروەردەکرن ژلایێ دای باباڤەچاخ وی پەروەردەدکەت , دەمێ دبێژن : ((کەسێ دێ و باب چێ نەکەت چاخێ وی چێکت)). مەلا مەحمودێ دێوشەوی , مشتاخاچیا ژگۆتنێن پێشا , ل290 .

هەر کەسەکێ هەبیت یێ ژ خۆ رازییە و باوەرییێ بخۆ دئینیت نابێژن کو ئەزێ شاشم وخەلەتم ژ بەرهەندێ مەزنا گۆتیە : ((کەس ئاقلێ خوە نادەیێ کەسێ))[3] چیا مازی , فەرهەنگا گۆتنێن پێشینان ل285.

هەرچەندە کو دبێژن : ((دەستێ بتنێ دەنگ ژێ نایێ)). مەلا مەحمودێ دێر شەوی, مشتاخا چیا ژ گۆتنێن پێشیا , ل135.

بەلێ ئەگەر مرۆڤـ هــزرا خۆ دکەسیدا بـکەت رۆلێ تاکە کەسی بەرچاڤە دناڤـ کۆمەلگەهیدا (کەس + کەس + کەس) دێ بیتە کۆمەلە کەسێك ئان یادیارە جوك و شیڤك و رویبار ژ دلوپا پەیدا دبن کۆمەلگەهـ ژێ ب هژمارەکا کەسا دبیتە کۆمەلگەهـ.

دووەم: شرۆڤەکرنا خێزانێ د پەندی پێشینانی کوردی دا :

خێزان بنیادێ کۆمەلگەهێن رۆژهەلاتینە , پێك ئینانا خێزانێ دبنە دوو پارچە :

أ خێزانا بچیك (زەلام , ژن , زارۆك).

ب خێزانا مەزن (زەلام , ژن , زارۆك , برا , خویشك , دایك و باب) .

پەیوەندیێن خێزانی ل ولاتێن بوسلمانان نەمازە خێزانا کوردی یاب هێزە و ب تایبەتی ل سەدێ بوری باهرا پتر خێزانێن کوردستانێ شولێ چاندنێ و خودانکرنا تەرش و تەوالی بەرەڤانیکرن ژمافێن خۆ لـەوماژ کەڤندا پێدڤی ب خێزانا مەزن هەبوویە , هەڤپێچ دگەل خێزانا مەزن نوکە پتر پێدڤی ب خێزانا بچیکە و دخێزانا بچیکدا هەر تاکە کەسەکێ (ئەندامێ خێزانێ) پتر ماف و ئەرکێن خۆ هەنە.

مجلة قەڵای زانست العلمية
مجلة علمية دورية محكمة تصدر عن الجامعة اللبنانية الفرنسية – اربيل، كوردستان، العراق
المجلد (٣) – العدد (٣)، صيف ٢٠١٨
رقم التصنيف الدولي: ISSN 2518-6566 (Online) - ISSN 2518-6558 (Print)

شرۆڤەکرنا ئەندامێن خێزانا بچیك د کۆمەلگەهی دا ئەڤەنە :–

1- زەلام: ئەندامەکێ گرنگە ژ بۆ پێك ئینانا خێزانەکا نوی و تایبەتی د کۆمەلگەها کوردەواریدا , زەلام دبیتە سەرۆك خێزان هەلگرێ خودانکرن و پەروەردەکرنا خێزانا خۆ دکەت , د پەندێن پێشینان یێن کۆمەلایەتی پیتەکێ مەزن ب زەلامی (سەرۆك خێزان) د دەت , دپەندەکا پێشیناندا هاتیە , دەمێ دبێژن : ((مالا مێران , کانیا زێران)). چیا مازی , فەرهەنگا گۆتنێن پێشینان , ل320.

ئەڤ گۆتنە بۆ مە وەسا دیاردکەت کو مێر تشتێن باش و کارێن چاك ئەنجام ددەت ژ بەرهەندێ دبێژنێ کانیا زێران .

هەلبەت ئەو کارێن زەلام بو خێزانا خۆ ئەنجام ددەت کارەکێ پیرۆز و سەر فراز دبێژن : ((پیاو قوتابیە و رۆژگار مامۆستا)). شێخ محەمەد خال , پەندی پێشینان ,ل120.

هەلبەت زەلام دژیانا خۆدا گەلەك سەربورا دبینیت و دشێت ب وان سەرهاتیا مفای وەردگریت و د پاشەرۆژا خۆدا دشێت ببیتە مرۆڤەکێ سەربور و سەرپێ هاتی .

دگۆتنەکا دیدا دەمێ دبێژن : ((شەرێ گۆڤەندا مێرانە)). ئەحمەد قەرەنی, کانی, پرتایەکی, ل75.

یا دیارە ژبلی کاروکریارێن زەلام ئەنجام ددەت بارێ بەرەڤانیکرنێ ژی هەر دسەر ملێ وی دمینیت و پێدڤییە پاراستنا خێزان و وەلاتێ خۆ بکەت و ب رەنگەکێ مێرانە ئەڤ چەندە بخۆ گرتیە وەك گۆڤەند و دیلان , شەرێ بۆ وی بیتە گۆڤەند و دیلان , هەروەسا د پەندەکا پێشیناندا هاتیە : ((مالا مێوتێ خێرو بێرتێ)). حەجی جەعفەر , گۆتنێت مەزنا ل دەڤەرا بەهدینان , کومکرینە و پێش گوتن ژێرا نڤیسیە, ل 97 .

رامانا ڤێ گۆتنێ ئەوە ب هەبوونا مێران د ناڤـ خێزانێ دا دبنە ئەگەرێ پەیداکرنا خێر و بێرا دبیتە مالەکابەرهەم هێنەر بۆ خێزانێ و بلند کرنا بارێ ئابووری دناڤ مالێ دا .

هەروەسا گۆتنەکادی دبێژیت : ((برا مەری مێربە, برا رۆژەکێ ل دنێ بە)). ئۆردیخانی چەلیل و جەلیلێ جەلیل ,گولچن, عبدالکریم فندی دوسکی ژتیبێد سلافی ڤەگوهاستی یە , ل44.

ئەڤ گۆتنە بۆ مە دیار دکەت کو کەسایەتیا زەلامی مێرانی و مێر خاسیا وی هەبیت بلا رۆژەکی ل دونیایێ بیت بەروڤاژی ڤێ گۆتنێ ئەگەر مرۆڤ ب کێماسی و ترسنۆك بژیت دێ هەر یێ رەش و فهێت بیت , وەکی وێ گۆتنێ یە دەمێ دبێژن : ((لبەر سیبەرا شێری بە بلا شێرتە بخوت)). م. محەمەد عەبدولـلا ئامێدی , ئەڤ گۆتنە بومن ڤەگێرایە.

هەر دیسان گۆتنەکادی ژی هەیە هەر نێزیکی ڤێ گۆتنا سەری یە دەمێ دبێژن : ((دونیایێ دا مێرانی و جوامێری دمینە)). ئوردوخانێ جەلیل و جەلیلێ جەلیل , گولـچین , ل44.

مجلة قەڵای زانست العلمية
مجلة علمية دورية محكمة تصدر عن الجامعة اللبنانية الفرنسية – اربيل، كوردستان، العراق
المجلد (٣) – العدد (٣)، صيف ٢٠١٨
رقم التصنيف الدولي: ISSN 2518-6566 (Online) - ISSN 2518-6558 (Print)

رامانا ڤێ گۆتنێ ئەوە دونیایێ دا مرۆڤــ دبن و دمرن و هژمارەکا زۆر مرینە بەلێ ل دونیایێ ناڤ و دەنگێ هندەکا ماینە ئەو ژی ژبەر مێرانی و جوامێریا وان لـەوما مەزنا گۆتیە ((گا دمرە چەرم دمینە , مێر دمرە ناڤ دمینە)). ئوردوخانی جەلیل و جەلیلێ جەلیل , گولچن ,ل44.

یا دیار و ئاشکرایە کو دونیا ب مێران دهێنە شین کرن و ئاڤەدان کرن و جهێ رەنج و خەباتا مێران لێ دیارە لـەوما مەزنا گۆتیە: ((دونیاملکێ مێرانە)). مەلا جەعفەر ئامێدی , دەست نفیس نەهاتیە چاپ کرن .

هەروەسا دگۆتنەکا دی دا دهێتە گۆتن ((تازەیا مێران د عەقل و تێگەهشتنا وان دایە)). مەلا جەعفەر ئامێدی , دەست نڤیس نەهاتیە چاپ کرن .

مرۆڤــێ ب ژیر و ئاقل دشێن حوکمرانیێ و رێڤەبرنا مللـەتان بکەن ئاقل بوون ب سەر بور و سەرهاتیان دا دهێت لـەوما جارەکێ پرسیار ژ (لوقمان حکیم) هاتنە کرن و گۆتیێ : ئەڤــ ئاقلە تە چەوا گرتیە ؟ لوقمان حکیم گۆت : ((من ئاقل ژبێ ئاقلا وەرگرتیە)). شوکت ئاڤدەل و مسعود سەرنی , گولواز , ل34.

گۆتێ چاوا ؟ لوقمانی گۆت : ((دەمێ وان شاشی دکرن من بەروڤاژی شاشیێن وان دکر , لـەومائەڤ ئەقلە من وەرگرت)). شوکت ئاڤدەل و مسعود سەرنی , گولواز , ل34.

دیسان هەروەکی ڤێ گۆتنێ مەزن دبێژن ((تازەیا مێران ئاقل بوونە)). مەلا جەعفەر ئامێدی , دەست نڤیس نەهاتیە چاپ کرن.

نان دەهی و جوامێری ژمێژە وەرە ل نك مللـەتێ کورد یا هەی و کەسەك باشیێ ل گەل ئێکی بکەت بەرامبەری وێ باشی دهێتە کرن ژبەر هەندێ هەر ژکەڤن وەرە کوردا گۆتیە : ((نانێ مێرایێ بقەرە)). مەلا جەعفەر ئامێدی , دەست نڤیس نەهاتیە چاپ کرن.

مێرێ چاك ئەو مێرە دەمێ ئاریشەك بۆ پەیدا دبیت دەست هەلینا خۆ بکەت , ئەگەر نە ئاریشا خۆ ڤەهێلا دێ ساربیت و ئێدی نەشێت دەست هەلینیت لـەوما دپەندا پێشیناندا هاتیە : ((مێر ئەو مێرە ب گەرماتیێ دەست هەلینیت)). شوکت ئاڤدەل, مسعود سەرنی , گولواز , ل204.

2- ژن (ئافرەت): پەیڤا ژن هەروەکی جگەر خوێن دبێژیت : ((ژ ژین هاتیە , کو ژیانا مرۆڤایەتیێ پێك دئینیت یان ژ (جن) هاتیە)). جگەر خوێن , فەرهەنگا کوردی , ل160.

ب درێژاهیا دیرۆکێ ژنا کورد رۆلێ خۆ هەبوویە هەر ژکەڤندا مافی خۆ هەبییەل پێشیا ئاینێ ئیسلامێ یێ پیرۆز حوکمێ دایکێ بی یە, هەمی زارۆك و مالداری مافــێ ژنێ بییە , ئەگەر دووبەرەکییەك دناڤبەرا ژن و مێرادا هەبا مافــێ ژنێ بوو کو زەلامێ خۆ دەربێخیت و ئەو ل سەر مال و زارۆکێت خۆ بمینیت تا ئاینێ ئیسلامێ یێ پیرۆز هاتی حوکم بو بابێ زڤری هێدی هێدی رۆلێ وێ یێ سروشتی هاتە دەست نیشانکرن. سالح عەلی گولی ئەنوەر قادر محەمەد , مەمێ ئالان, ل 33 .

مجلة قەڵای زانست العلمية
مجلة علمية دورية محكمة تصدر عن الجامعة اللبنانية الفرنسية – اربيل، كوردستان، العراق
المجلد (٣) – العدد (٣)، صيف ٢٠١٨
رقم التصنيف الدولي: ISSN 2518-6566 (Online) - ISSN 2518-6558 (Print)

یا هەژی گۆتنێ یە کو ژن و مێر ژ دوو تایا دەردکەڤن و نەژادەکن و دبێژنێ مرۆڤ. د. حوسێنی خەلیقی , کۆمەڵناسی کوردەواری, بەرگی دووەم , چاپخانا (الحدوپ) , بەغدا, سالا 1992 , ل 120.

ژن ژیانە دایکە ژن خویشکە , ژن دایکاقارەمان و پێشمەرگە و مێرخاسایە و مامۆستا پەروەردەکەرا ژیانێ یە , ژن دلسۆزی و وەفایە , ژن کوما دلۆڤانییێ یە رەوشا مالایە.

پەندێن پێشینان و سەرهاتیێن کوردی یێن جڤاکی پەسنەکا جوان و سپەهی بو ژنێ کریە دەمێ دبێژن : ((مال ژنە بنیات خانی)). شوکت ئاڤدەل و مسعود سەرنی و گولزار, ل199.

هەلبەت ژن ستوینا مالێ یە و ژن ئاڤاکرنا ژیانییە پێك ئینانا خێزانییە دڤێ گۆتنێ دا گرنگیا ژنێ بو بنیاد دانانا خێزانێ دیار دکەت دیسا پەسنەکادی ژ بو ژنێ مەزنا گۆتیە : ((شێر شێرە چ ژنە چ مێرە)). چیا مازی , فەرهەنگا گۆتنێن پێشیان , ل 411.

شێرە ژنا کورد بهەمی رەنگا خزمەتا گەلێ خۆکریە و زیرەکیا خۆ دیار کریە هژمارەکا ژنا ناڤ و دەنگێ خۆ دیار کریە وەکی هەیڤێ روناهی دایە ژوانا :– زێرینا ئامێدی , حەپسەخانا نەقیب , قەدەم خێر و عیسمەت قازی محمەد , لەیلا قاسم , کوردستان ساڵح , زەکیا ئالقان و گەلێن دی دگۆتنەکا دیدا دبێژن : ((ژن نیڤەکا کۆمەلێ یە)). حەجی جەعفەر , گۆتنێت مەزنان ل دەڤەرا بەهدینان, ل62.

هەلبەت پێکهاتا کۆمەلێ بێ ژن یاکێمە ژن و مێر د کۆمەلگەهێدا تەمامکرێن ئێك و دوونە , ئێك بێ یادی کۆمەل پێك ناهێت . دیسان دگۆتنەکا دیدا دبێژن : ((ژن ئینان نیڤەکا ئیمانێ یە)). حەجی جەعفەر, گۆتنێت مەزنان ل دەڤەرا بەهدینان , ل62.

یا دیارە ژ بو پێك ئینانا خێزانێ و ژن ئینان دلایەنێ ئاییندا وەسا هاتیە بەحس کرن کو تەمامکەرا باوەری و ئیمانێ بیت د پەندەکا پێشیناندا هاتیە : ((ژنا ب مێر سێبەرا شێریە)). حەجی جەعفەر , گۆتنێت مەزنا ل دەڤەرا بەهدینان , ل65.

هەلبەت ژن وەسا هزر دکەت ب چاڤەکێ مەزن و ب رێز بەرێ خۆ ددەتە زەلامی و خۆ پێ پارێزیت لەوما وەك سیبەرا شێری پەسن کریە , گۆتنەکا دی دبێژیت ((ژن و مێر تەڤر و بێر)). چیامازی , فەرهەنگا گوتنێن پێشینیان , ل 269 .

ئەڤ گۆتنە پەیوەندییێن ژن و مێرا پێکڤە گرێ ددەت ب درێژاهیا ژیاناواندا تا دگەهنە دوماهییا ژیێ خۆ وەغەرا خۆ ژ دونیایێ دخازن دچنە ناڤ گۆری , هەر دگۆتنەکا دی دا دبێژن : ((ژنا نەبژێرە ئەسل خێرە)). چیامازی , فەرهەنگا گوتنێن پێشینیان , ل 270

هەرچەندە هەلبژارتنا ژنێ کارەکێ پێدڤییە ژبو پێك ئینانا خێزانەکا نوی , بەلێ ئەگەر ڤێ خێزانێ یان هەلبژارتنا ڤێ ژنێ خێر دگەلدا نەبیت کێماسی پەیدا دبن .

3- زارۆك (مندال): زارۆك ئەو کەسن یێن ژیێ وان ژئێك رۆژ تا هەڤدە سالیێ باشترین ژییە بۆ وەرگرتنا پێزانینا و فێربوونا تشتی و پەیداکرنا هزر و بیرا.

بەری نهو دڤێ ڤەکولینێدا, مە بەحسێ ژن و زەلام کر بوو ل ڤێرە بەرهەمێ هەردووکان زارۆکن و ئەرکەکێ مەزن دکەڤیتە سەر ملێن دایك و بابا ژ بۆ خودانکرن و پەروەردەکرن و فێـرکرنا وی زارۆکی, ژبەر هەندی پێدڤییە دایك و باب ل بەرچاڤـــــ

مجلة قەڵای زانست العلمية
مجلة علمية دورية محكمة تصدر عن الجامعة اللبنانية الفرنسية – اربيل، كوردستان، العراق
المجلد (٣) – العدد (٣)، صيف ٢٠١٨
رقم التصنيف الدولي: ISSN 2518-6566 (Online) - ISSN 2518-6558 (Print)

گرتنا هژمارا زارۆكا بگرن دابشێن ئەو ئەركێ دكەڤیتە سەر ملێ وان ب باشی ئەنجام بدەن , كەسانێن بسپۆر دوارێ زارۆكاندا دبێژن ((زارۆك وەكی پارچەكا ئیسفەنجێ یە دەمێ مرۆڤـــــ ل سەر جهێن ب شهـــ یان ب ئاڤـــ دانیت هەمی ئەو شهـ و ئاڤ دكێشیتە خۆ , مەژیێ بچیكی وەكی پرتا ئیسفەنجییە تشتێن باش یێن خراب هەمیا وەردگریت)) م. محەمەد عەبدولـلا ئامێدی , سیمینارەك لـدور زارۆكی , ل ئامێدی , 1999/12/20.

چەند گۆتنادایێن كۆمەلایەتی لایەنێ زارۆكی بەرچاڤ دكەن و ژوانا: ((چ بچینی دێ وی هەلینی)). د. عبدالله یاسین ئامێدی, دەستنووسا من / نەهاتیە چاپكردن.

پەروەردەكرن و سەخبێركرنا زارۆكی دڤێ گۆتنێ دیار دبیت ئەگەر تە خۆ ماندی كر ب زارۆكێ خۆ ڤە پەروەردەكا ب جوان بهێتە پەروەردەكرن دێ بەرهەمەكێ باش ب دەستەڤە ئینیت هەروەكی ڤێ گۆتنێ دەمێ دبێژن: ((چ بكەیە كارێ دێ ئەو هێتە خارێ)). م. محمەد عەبدولـلا ئامێدی , ئەڤ گۆتنە بومن ڤەگێرایە .

هەلبەت پەروەردەكرنا ساخلەم دگەل زارۆكی دبیتە نیشانا پەروەدەكرنا مللـەتەكێ ساخلەم . دگۆتنەكا دیدا مەزنا گۆتیە: ((ڤێقیێ مالێ بچیكە)). د.عبدالله یاسین ئامێدی, دەستنووسا من / نەهاتیە چاپكردن.

مالا بێ زارۆك یا بێ خەملە چ رەوش دوێ مالێدانینە و هەردەم ژن و مێرێن بێ زارۆك هەستێ ب كێماتیێ دكەن و نەشێن مالا خۆ ب رەوش بێخن, دگۆتنەكا دیدا دبێژن: ((زارۆك خەملا مالانە)). چیا مازی, فەرهەنگا گوتنێن پێشیان, ل 457.

هەبوونا زارۆكا دمالێدا رەوشەكا تایبەت ددەتە مالێ و مال پێ دهێتە خەملاندن . دگۆتنەكا دیدا دبێژن: ((قازیێ بچیكا خۆ خەندقاند , ژ كەربێت واندا)). شوكت ئاڤدەل و مەسعود سەرنی, گولواز, ل 223 .

دلایەنێ دەرونی دا بچیك هەستێ ب بەرپرسایەتیا خۆ دكەت دڤێت ئە و تشتێن دبێژیت جێ بە جێ بیت ئەگەر نەقایل نابیت بنیادێ ڤێ گۆتنێ ل سەر دەمێ میرگەها ئامێدیێ پرسیار ژ عیسێ هاتە كرن گۆتێ : كی دشیت ترازیا زارۆكا دروست بكەت ؟ عیسێ گۆت قازیێ بچیكا خۆ خەندقاند ژ بەركو ترازیا بچیكا نەشیا دروست بكەت و عیسێ گۆت : پاشایێ خوشبیت ئەز دێ خۆ كەمە بچیك و تو ترازیا من دروست بكە ؟ دگەل وی دەمی عیسێ وەكی بچیكا كر و گۆت : ئاها نوكەبو من نانێ تەنك (سێلێ) بو نانەكێ سێلێ ئینا گۆتە پاشایی كەركە ! عیسێ كرە گری وەكی بچیكا تە بوچی كەركر ؟ ئاها نوكە وی نانی ساغ كەیەڤە هندی پاشایی گۆتی دێ بوتە ئێكا دی ئینم عیسێ قەبیل نەكر پاشایی گۆتێ : عیسێ بەسە ئەز نەشێم ترازیا بچیكا دروست بكەم هەر ب تەبیت .

سێیەم: هەندەك دیاردێن پەسەند و ناپەسەندی كۆمەلایەتی د پەندی پێشینانی كوردیدا :

ل ناڤــ كۆمەلگەها كوەردەواریدا دیاردێن پەسەند و نەپەسەند زۆرن یا دیار و ئاشكرایە كو دیاردێن پەسەند دناڤ پەندێن پێشینانداا جهگیربووینە و خەلكێ كوردستانێ ژ كەڤـندا تا ئەڤرۆ ڤەدگێرن وەكی نەخشێن بەری لیهاتینە , پەسندكرنا گۆتنێن مەزنا ژلایێ كەسانێن خودان شیــان و ســەربور پەیدا بووینە دا خەلك لدویڤ ڤان گۆتنا بچیت و مفای ژێ وەرگریت, بەر وێ یەكێ پەندێن پێشینان د كۆمەلگەها كوردیدا چەندین دیاردێن پەسەند ئاماژە پێ كریە ژ وانا :

مجلة قەڵای زانست العلمية
مجلة علمية دورية محكمة تصدر عن الجامعة اللبنانية الفرنسية – اربيل، كوردستان، العراق
المجلد (٣) – العدد (٣)، صيف ٢٠١٨
رقم التصنيف الدولي: ISSN 2518-6566 (Online) - ISSN 2518-6558 (Print)

أ- راستگۆیی :

جهیٚ خۆ هەیە خەلك پێگیرییێ پیێ دكەت وەكیێ وی گۆتنا مەزنا دەمیێ دبێژن :((راستی د ناڤ ئاگری دا ناسوژیت)). حەجی جەعفەر , گۆتنێت مەزنا ل دەڤەرا بەهدینان , ل58.

هەلبەت ئاكر ئێكە ژ هەر چوار كانزایێن دونیاییێ هاتیە پێك ئینان هەر تشتەكیێ هەبیت ب ئاگری دهێتە سۆتن , كوردا پەیڤا راستییێ وەسا بچاڤەكیێ ب رێز گرتیە , كو ب چ تشتا ژ ناڤــ ناچیت . دیسا گوتنەكا دی دبێژیت : ((راستی كولاف خارن)). حەجی جەعفەر , گۆتنێت مەزنا ل دەڤەرا بەهدینان , ل57.

رامانا ڤیێ گۆتنیێ ئەوە ددەمیێ بەری كابرایەك راستیەك گۆت ئێكی دی ئەڤ راستیە ب دلیێ وی نەبوو شەقەك ل كەسیێ راستگۆ دا كولاڤیێ وی خاركر لەوما تا نهو ئەڤ گۆتنە دهێتە گۆتن .هەروەسا د گۆتنەكا دی دا دبێژن : ((راستییێ بێژە دا سەر بلند بی)). حەجی جەعفەر , گۆتنێت مەزنا ل دەڤەرا بەهدینان , ل57.

راستگۆ چ شەرم و فەدی لنك نینە پیێ سەر بلندە دراستا هەمی كەسەكی دا وەكی ویێ گۆتنیێ یە دەمیێ دبێژن : ((راستی شیریێ خودیێ یە)). حەجی جەعفەر , گۆتنێت مەزنا ل دەڤەرا بەهدینان , ل57

ئاینیێ ئیسلامیێ پیێ پیرۆز گەلەك پیتە ب راستگۆییێ (الصدق) دایە و چەندین ئایەتێن قورئانا پیرۆز و فەرمودێن پێغەمبەری (س.خ) بەحسیێ راستگۆیی كریە .

ب- ئازایەتی و سەرفرازی :

هەلبەت ژ كەڤن وەرە تا ئەڤرۆ ملـلەتیێ كورد ڤیایە ب ئازادی بژیت و چەندین سالا خەبات بۆ ئازادییێ كریە و هەژمارەكا گۆری و قوربانا سەخمەراتی ڤیێ رێكی داینە دا ملـلەتیێ وان ب سەر فرازی ل ڤیێ جیهانیێ بژیت و چەندین پەیڤێن جوان وەك گۆتنێن مەزنا بۆ ڤیێ هاتینە گۆتن وەكی دبێژن : ((هەتا مرۆڤ تەپە سەرییێ نەبینیت هەست ب تاما خوشیا ئازادییێ ناكەت)). جگەر سوز پێندرویی , 2000 پەند ژ جیهانیێ , ل 13 .

بنیادیێ ڤیێ گۆتنیێ كەسانێن بن دەستیی و تەپەسەری دیتی و پشتی هنگی گەهشتیە مافێن خۆ هەست ب تاما خوشیا ویێ ئازادییێ دكەت .

هەروەسا مەزن دبێژن : ((نەژی ژێر دەستی بلا ژ سا بەرڤینی هەستی)). د. عبداللە یاسین ئامێدی, دەستنووسا من, نەهاتیە چاپكردن.

مجلة قەڵای زانست العلمية
مجلة علمية دورية محكمة تصدر عن الجامعة اللبنانية الفرنسية – اربيل، كوردستان، العراق
المجلد (٣) – العدد (٣)، صيف ٢٠١٨
رقم التصنيف الدولي: ISSN 2518-6566 (Online) - ISSN 2518-6558 (Print)

ژێر دەستاتی و برساتی و كوشتن تێدا هەیە , بەلێ وەسا دیار دبیت بلا مرۆڤێ برسی بیت نە ل ژێر دەستێ كەسەكێ زالم و ستەمكار بژیت .

هەروەكی ڤێ گۆتنێ دەمێ دبێژن : ((بلا مرۆڤێ مری بیت , نەكو دبن زولما دوژمنی بیت)). د.عەبدوڵلا یاسین عەلی ئامێدی , هونراوەی بەرگری لە بەرهەمی چەند شاعیرێكی كرمانجی سەرودا , ل153.

ژیان بۆ مرنێ پیرۆزترە ژوێ یەكێ مرۆڤ ل بن دەستییێ بژیتن , هەرووەسا دڤێ گوتنێ دا دهێتە گۆتن : ((نانێ مرۆڤی هەكە دچانتكێ خەلكێ دابیت دێ هەر یێ برسی بیت)). حەجی جەعفەر, گوتنێت مەزنا ل دەڤەرا بەهدینان , ل107.

كەسانێن ب هیڤیا دوژمن و زوردارا ڤەبیت چ دەما دلێ وی یێ خوش نابیت هەردەم دێ دژایەتی دگەلدا هەبیت هەروەسا د گۆتنەكا دی دا دەمێ دبێژن : ((نانێ خۆ بخۆ ب ئاڤێ منەتا خەلكێ پاڤێ)). حەجی جەعفەر, گوتنێت مەزنا ل دەڤەرا بەهدینان , ل105.

نان و ئاڤێت تە خوشترە ئەگەر تویێ سەرفرازبی ژخوشترین زادێ خەلكەكێ بیانی كو تو بەر منەتی وان بی .

دیاردێن ناپەسند د پەندێن پێشیناندا:

أ- دزی:

دزی ساخلەتەكێ نەشرینە و كۆمەڵگەهـ حەز ژێ ناكەت , كەسانێ دز مرۆڤەكێ شەهمزار و ری رەشە , ئاینێ ئیسلامێ یێ پیرۆز نەفرەتێ ژ دزیێ و دزیكەری دكەت و سزایێ دزیێ دئاینێ ئیسلامێ دا سزایەكێ گرانە كو برینا دەستەكییە ل ناڤ كۆمەڵگەها كوردیدا نەخاسمە ژلایێ پەندی پێشیناندا گەلەك بەحسێ دزیێ كریە و ب نەباشی هاتیە دیاركرن ژبەركو ئەگەرێن دزیێ كارتێكرن ل سەر جڤاكا دكەت و ستونیا جڤاكی وێران دكەت , لەوما پێدڤی یە ئەڤێ دیاردا نەپەسەند ئامازێ پێ ب كەین و دزیكەر ل ناڤــ جڤاكا دیاربیت وی دەمی ئیمناهی و ئاسایش نامینیت ل یاسایێن ئەڤرۆژی سزایێ دزیێ گەلەكە, ئەڤە هندەك پەندی پێشینانن كو بەحسێ دزیێ دكەن :

مەزن دبێژن : ((دزی دزی یە , چ هێكەك چ گامێشەك)). چیا مازی , فەرهەنگا گوتنێن پێشینان لەشیعری كوردیدا , ل81 .

مرۆڤێ دز ب دزیێن بچیك دەست پێ دكەت و دبیتە دیاردەكا سروشتی شەرم و فهیێ ژ لایێ وی دچیت ژبەر وێ ئەگەرێ كەسەكێ هێكەك دزی یا مسوگەرە ل پاشەرۆژێ گامێشەكی ژی ب دزیت . د گۆتنەكا دی دا دبێژن : ((دزو ماڵخۆ ئەگەر ئێكبن , گای دێ دكولینا مالێدا بەن)). د. عبدالله یاسین ئامێدی, دەستنووسا من, نەهاتیە چاپكردن.

گەلەك جارا كەسانەكی ل گەل دزەكێ هەڤبەندی كریە و تشتێ خو دزی یە و وەكی وی سەرهاتییێ یە دەمێ سە دبیتە هەڤگر بو گورگی و پەزێ خو ماڵخۆ یێ مالێ بو گورگی ب دزن وەڤا داریا خو نەهێلیت . دیسان د پەندەكا دیدا دبێژن : ((دز ل شەڤ رەشا دگەرن)). چیامازی , فەرهەنگا گوتنێن پێشینان , ل180 .

مجلة قەلای زانست العلمية
مجلة علمية دورية محكمة تصدر عن الجامعة اللبنانية الفرنسية – اربيل، كوردستان، العراق
المجلد (٣) – العدد (٣)، صيف ٢٠١٨
رقم التصنيف الدولي: ISSN 2518-6566 (Online) - ISSN 2518-6558 (Print)

شەڤێن تاری و رەش ڤە شارتنا تاوانا گونەهبارا دكەت ڤان گونەهبارا جهێ خۆ د شەڤ رەشاندا هەیە و دشێت كارێن خۆیێن نە باش وەك دزیێ ئەنجام بدەت هەروەكی ڤێ گوتنێ یە دەمێ دبێژن : ((دز ژ تاریێ هەس دكن)). چیامازی , فەرهەنگا گوتنێن پێشیان , ل180 .

باهرا پتر تاوانا تاوانكارێن دزیكەرا دشەڤێت تاری بن .

ب- درەو:

درەو هەڤ دژە دگەل راستگۆیێ مرۆڤێ درەوین هەردەم یێ شەهمزارە دناڤــ كۆمەلگەهێ دا و كۆمەلگەهــ باوەریێ نادەنە وی كەسی یێ درەوێ بكەت دناڤــ ئاینێ ئیسلامێ دا گەلەك بەحسێ درەوێ هاتیە كرن , ل پەندێن پێشینان د كۆمەلگەهێ كوردیدا هژمارەكا پەندا هەیە كو لایەنێ ئایینی دكرن وەكی دبێژن: ((درەوین دوژمنێ خودەێ یە)). ئوردوخانێ جەلیل و جەلیلێ جەلیل , گولچین , ل41 .

ل جەم مللەتێ كورد ب چاڤەكێ وەسامەزن بەرێ خۆ دایە ڤێ دیاردا كۆمەلایەتی وەكی دوژمن لێ كریە بەرامبەر یەزدانی , درەو دیاردەكا كۆمەلایەتییە كەسێ درەوین ژ بوهندەك مەرەما فێری درەوێ دبن لەوما فەرە هەركەسێ خودان زارۆك هەول بدەت كـــو زارۆكێ خـــۆ ژ وێ سەخلەتێ دویر بێخن دیاردا نە پەسندا د كۆمەلگەهێ كوردەواریدا چەندین پەندێن پێشینان بەحسێ درەو درەوینی كریە وەكی ڤێ گۆتنێ ((ئاگر بەربوو مالا درەوینی كەسێ ژێ باوەر نەكر)). شوكت ئاڤدەل و مسعود سەرنی , گولواز , ل 26 .

ل ناڤــ چڤاكێ كوردەواریدا ئەڤ سەر هاتیە یا بەر بلاڤە ئو ل گەلەك جها و روینشتنا دهێتە بە حس كرن ئەوژی ب دوو شێوە یا ئێكی كەسەك خندقی كەسێ باوەر ژێ نەكر یان ئاگر بەر بوو مالا درەوینی كەسێ ژێ باوەر نەكر یان گورگ كەفتە پەزێ ئێكی كەسێ ژێ باوەر نەكر, ناڤەرۆكا ڤان هەرسێ سەرهاتیا ئێك ئامانج دگەهینیت كابرایەكێ سێ جارا گۆتە كەس و كارێن خۆ هەڤال و هوگرێن خۆ ئاگر یێ بەر بوویە مالا من و هەرسێ جارا ل هەوارا وی چوون, بەلێ چ راستی بوو نە بوون ل جارا چارێ ئاگر ب راستی بەربوو مالا وی و سوتا كەسێ باوەر ژێ نەكر, دگۆتنەكا دی دا دبێژن : ((وەریسێ درەوینی یێ كورتە)). م. محەمەد عەبولـلا , ئەڤ گوتنە بومن ڤەگێرایە.

مجلة قەڵای زانست العلمية
مجلة علمية دورية محكمة تصدر عن الجامعة اللبنانية الفرنسية – اربيل، كوردستان، العراق
المجلد (٣) – العدد (٣)، صيف ٢٠١٨
رقم التصنيف الدولي: ISSN 2518-6566 (Online) - ISSN 2518-6558 (Print)

كار تێكرنا گۆتنێن مەزنا ل سەر جڤاكێ كوردەوارى:

فۆلكلۆرێ كوردێ يێ دەولەمەند و زەنگينە ب هەمى لايا ناڤە و گەلەك تاق و چق لێ دچن و ژيانا مرۆڤايەتيێ يێ دخەملينن و هەمى بوارێن ژيانێ ڤە دگريت و تا ئەڤرو مفا ل ڤى فۆلكلورێ سەرزارى دهێتە وەرگرتن ئێك ژ ڤان تايێن فولكلورێ كوردى پەندى پێشينانە (گۆتنێن مەزنا) ل ڤى تايێ فۆلكلۆرى هەمى لايەنێن ژيانێ ڤـە گرتينە ئێك ژوان پەندێن پێشينێن كۆمەلآيەتينە.

هەلبەت ئەگەر چ نەبيت رۆژانە د ژينگەها دەوروبەرێن خودا مرۆڤى گوه ل چەندين پەندێن پێشينان دبيت و ڤان پەندێن پێشينان جهێ خۆ ددلێ جەماوەرى دا كرينە و ب گرنگى بەرێ خۆ دايێ, لەوما ژ بەركرينە ل نك هەمى كەسا پەيڤێن پيرۆزن و خەلكەك پشتى پيرۆزيا ئايەتێن قورئانا پيرۆز و فەرمودێن پێغەمبەرى (س.خ) ئەڤان پەندا ب كار دئينن ئەڤ پەندێن پێشينان هەمى ب سەرێ خەلكەكى ل پێشى مە هاتينە و بوويەنە سەر بور و سەرهات و خەلكێ مفا ژێ وەرگرتيە هەر وەكى دئايەتەكا قورئانا پيرۆزدا ل سورەتا (يوسف) دا هاتى :((لقد كان في قصصهم عبره لِاولي الالباب **)). قورئانا پيرۆز , سورەتى يوسف, ئايەتا (110) ل259.**

راڤەكرنا ڤێ ئايەتا پيروز ئەوە كو چيرۆك و سەرهاتى و سەربورن بو خودان ئاقلا. هەلبەت ل ناڤ هەر كۆمەلگەهەكى ژ كۆمەلگەهێن ڤێ جيهانا بەرفرەهــ رەسەناتيا خۆ هەيە و مافـێ هەر كۆمەلگەهەكێ يە بو خۆ وان پەيڤا بكەنە جهێ شانازيێ و پێ خورينێ ئەم وەك مللەتێ كورد پەسەندا ڤان پەندێن پێشيا دكەين و جهێ شانازى و پێ خورينا مەنە .

مجلة قەڵای زانست العلمية
مجلة علمية دورية محكمة تصدر عن الجامعة اللبنانية الفرنسية – اربيل، كوردستان، العراق
المجلد (٣) – العدد (٣)، صيف ٢٠١٨
رقم التصنيف الدولي: ISSN 2518-6566 (Online) - ISSN 2518-6558 (Print)

ئەنجام

ئەنجامێت ڤێ ڤەكولینێ كو مە گەهشتینێ پشتی مە ئەڤ بابەتە ب دوماهی ئینای دڤان خالێن خارێ دیار دبن :–

1– زانستێ مرۆڤایەتییێ و دیاركرنا مافێن مرۆڤی دەرئەنجامێ ڤێ ڤەكولینێ دەردكەڤیت.

2– ئەرێنی و نەرێنی (ایجابی, سلبی) دناڤ كۆمەلگەهیدا دهێنە دیار كرن .

3–لایەنێ زمانی چەندین گۆتنێن مەزنا پەیڤێن رەسەن ییێن كوردەواری لایەنێ زمان زانییێ (رێزمان, رستەسازی, فۆنەتیك) دەمێ مامۆستا وانا رێزمانێ دبێژیت ئەڤ نموونە دپرۆگرامیدا هەنە .

4- لایەنێ تورەیی (وێژەی) كێش و سەروا پەیڤ دگۆتنێن مەزنا (پەندی پێشینان) دا دیار دبن و ب رەنگەكێ زانستی و هەروەسا لایەنی رەوانبیژی ب پشكێن خۆڤە بێ بەهر نەبوونە.

5- ئەڤ پەندە (حكمە) ژ كەسانێن شەهرەزا و بسپۆر د كۆمەڵگەهی كوردیدا دیار كرینە .

6- ئەڤ تەوەرە د مێژوویا ئەدەبیاتێن فۆلكلۆرێ كوردیدا گەلەك گرنگی و بایەخا خۆ هەیە , چونكە ئێكسەر لایەنێن ژیانا كۆمەڵگەها كوردەوارییێ ژ دیاردێن باش و خراب بەحس ژێ دكەت . كو ئەڤ چەندە هەمی كەسەكی ڤەدگریت .

7- راستیا جڤاكێ كوردەواری پێش چاڤ دكەت وەكی خودیكەكێیە هەمی تایبەتمەندییێن جڤاكێ كوردی روهن دكەن .

مجلة قەڵای زانست العلمية
مجلة علمية دورية محكمة تصدر عن الجامعة اللبنانية الفرنسية – اربيل، كوردستان، العراق
المجلد (٣) – العدد (٣)، صيف ٢٠١٨
رقم التصنيف الدولي: ISSN 2518-6566 (Online) - ISSN 2518-6558 (Print)

لیستا ژێدەران

قورئانا پیروز.

1- ئوردیخانێ جەلیل و جەلیلێ جەلیل , گولچن , عەبدولکەریم فندی دوسکی , ژتیپید سلاڤی ڤەگوهاستی یە , وەزارەتی روشنبیری و راگەیاندن دەزگای روشنبیری و بلاوکردنەوەی کوردی , چاپخانا (دار الجماهير للصحافه) , 1988 .

2- ئەحمەد قەرەنی , کانی پرتایەکی , چاپخانا (اسعد) , بەغدا , 1984 .

3- جگەر خوین, فەرهەنگا کوردی , بالیکاریا جامعا بەغدا , هاتیە چاپکرن , بەشێ دووێ , 1962 .

4- جگەر سۆز پێندرۆیی, 2000پەند ژ جیهانێ , چاپائێکێ , چاپخانا وەزارەتا پەروەردێ , هەولێر , 2005 .

5- حەجی جەعفەر , گۆتنێت مەزنا ل دەڤەرا بەهدینان کومکرینە و پێش گۆتن ژێرا نڤیسیە و پاشکو بۆ ڤەکریە, 1986 .

6- د . حوسێنی خەلیقی , کومەلناسی کوردەواری , بەرگی یەکەم , چاپخانەی (الحوادپ) , بەغدا , 1992 .

7- د . شوکریە رەسول ئیبراهیم و جەلال تەقی , پەندی پێشینان و قسەی نەستەقی کوردی , بەشی یەکەم , لە زمانی رووسی یەوە کردوویانە بە کوردی , لە چاپکراوەکانی ئەمینداریتی گشتی و رۆشنبیری و لاوانی ناوچەی کوردستان , هەولێر , 1984 .

8- د شوکریە رەسول ئیبراهیم , ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی , بەشی دووەم , سالا 1984 .

9- د . عیززدین مستەفا رەسول و ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی لێ کولینەوە , چاپخانا (دار الجاحظ) , بەغدا , 1970 .

10- د . عەبدوڵلا یاسین عەلی ئامێدی , هونراوەی بەرگری لە بەرهەمی چەند شاعیرێکی کرمانجی سەروودا , چاپی یەکەم , چاپخانا وەزارەتی پەروەردە , هەولێر , 2005 .

11- د. عبدالله یاسین ئامێدی, دەستنووسا من / نەهاتیە چاپکردن.

12- ساڵح عەلی گولی و ئەنوەر قادر , مەمێ ئالان ((چیرۆك نڤیس)) چاپخانا کۆری زانیار کورد , بەغدا , سالا 1977 .

13- شوکت ئاڤـدەل و مسعود سەرنی , گولزار , چ2 , چاپخانا وەزارەتا پەروەردێ , هەولێر , 2005 .

14- شێخ محەمەدی خاڵ , پەندی پێشینان , چاپی چوارەم چاپخانا شڤان , 2007 .

15- قورئانا پیروز , سورەت (یوسف) ئایەتا (110) ل 259 .

16- کەریم شارەزا , پەندی پێشینان لە شیعری کوردیدا , لە چاپکراوەکانی کوڕی زانیار ی کورد , بەغدا , سالا 1976 .

17- مەلا جەعفەر ئامێدی , دەست نڤیس نەهاتیە چاپکرن .

18- مەلا مەحمودێ دێر شەوی , مشتاخا چیا , ژگۆتنێن پێشیا , چاپا دووێ , چاپخانا زانکوی سلاحەددین , هەولێر , سالا 2000 .

مجلة قەڵای زانست العلمية
مجلة علمية دورية محكمة تصدر عن الجامعة اللبنانية الفرنسية – اربيل، كوردستان، العراق
المجلد (٣) – العدد (٣)، صيف ٢٠١٨
رقم التصنيف الدولي: ISSN 2518-6566 (Online) - ISSN 2518-6558 (Print)

19- چاڤ پێکەتن دگەل مامۆستا محمد عبدالله ئامێدی, رۆژی, 2017/11/20.

الملخص

البعد الاجتماعى فى الحكم والامثال الكوردية (اللهجه: بهدينان مثالا)

احتل ادب الفلكلور مكانا متميزا فى تاريخ الادب الكوردي لكونه ادب غريز الانتاج و غنى فى فروعه. اذ ان هناك علاقة قوية بين المواضيع الفلكلورية و طبقات المجتمع الكوردي. ووصلت هذه العلاقة الى درجه متميزة بحيث يعتبر دستورا للحياة يمكن الرجوع اليها اينما دعت الضرورة. و يظهر هذا جليا للعيان من خلال مضامين الامثال الكوردية. لهذا تم التركيز فى هذا البحث على الجوانب الاجتماعية لمضامين هذه الامثال, لا سيما اذا علمنا بان هذا الموضوع كان ولايزال مهما لرواد الادب الفلكلوري الكوردي, فضلا عن استخدام الناس له يوميا لمعالجة كثير من الامور والمشاكل الاجتماعية, علما بان البحث يتضمن محورين: فالمحور الاول يتناول الامثال من الناحية الادبية والمعجمية و تعاريفها و خصوصياتها. اما المحور الثانى فيتناول ذكر افراد العائلة فى هذه الامثال و تحليلاتها و كذلك بيان الظواهر السلبية و تاثيراتها بشكل عام على الحياة الاجتماعية.

Abstract

Social content in Kurdish proverbs and sayings (Bahdinan dialect as an example)

The literature of folklore occupies a distinct place in the history of Kurdish literature because it is a literature of abundant production and rich in its branches, as there is a strong relationship between the folklore and the layers of Kurdish society. This relationship reached a distinct degree so that it is considered as a constitution of life can be consulted wherever necessary. This is clearly visible through the contents of Kurdish proverbs; therefore, the focus of this research is on the social aspects of the contents of these proverbs, especially if we know the subject was and still very important for the pioneers of the literature of the Kurdish folklore. Further, people use them daily to handle many things and social problems. The research also includes two axes; the first one tackles the proverbs in terms of lexicology, their definitions and peculiarities as well as comparing them with the spoken words, whilst the second part involves the individuals of the families in these proverbs. It also studies the negative consequences and their impacts on the social life in general.